

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԼԱՅ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱՐԴԻ ՎԵՃԱԿԸ

Հայ. Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան վրայ կը ճառուի և կը զրուի տարիներէ ի վեր: Սիւնն ալ ամբողջ տարի մը իր խմբագրականները նուիրեց այդ կարևոր խնդրին ուսումնասիրութեան, և յանդեցաւ նաեւ դործնական եղրակացութեան մը: Ենթադրելով պահ մը թէ այդ եղրակացութեան համեմատ դործադրուեցաւ Բարեկարգութիւնը, բայց դեռ կայ մեր առջև ուրիշ կարևոր խնդիր մը, որ ուղղակի կապ ունի Բարեկարգութեան հետ. — Հայ. Եկեղեցւոյ արդի վիճակն է այդ աշխարհի ամէն կողմը:

Աշխարհաւեր մեծ պատերազմին հետեանքները ահռելի դասաւորումի մը ենթարկեցին հայութիւնը: Փոքր Ասիոյ մէջ բոլորովին ջախջախուեցաւ հայ կեանքը իր քաղաքակրթիչ ազդակներով և ժողովուրդին մնացորդը սփռուեցաւ աշխարհի ամէն կողմ, ծնունդ տալով նոր դաղութներու և ստուարացնելով հին դաղութները: Նուիրապետութեան դիտակէտէն նայելով մեր եկեղեցւոյ արդի վիճակին վրայ, կը տեսնենք թէ անոր կեդրոնը, Ս. Էջմիածին, նշաւակ է մեծն Ռուսաստանի քաղաքական նոր ըմբռնութեան պրկումներուն: Հին Ռուսաստանի մէջ պետական կրօնք էր Քրիստոնէութիւնը, իսկ քրիստոնէական յարանուանութիւններ և ուրիշ կրօնքներ որոշ չափով ազատութիւն կը վայելէին. այսինքն՝ պետական հալածանք չկար ատենց դէմ. իսկ նոր Ռուսաստանի մէջ անկրօնութիւնն է պետական կրօնքը, և հետեաբար հոն գոյութիւն ունեցող կրօնքներ չեն վայելեր Խորհրդային պետութեան պաշտպանութիւնը, այսինքն՝ կրօնքը, այս ու այն կերպով, պաշտօնապէս կը հալածուի համաձայն Խորհրդային սկզբունքներու: Հայաստան, իր անձուկ սահմաններուն մէջ, իբրեւ փոքրիկ մէկ մասը Խորհրդային միութեան, ենթակայ է քաղաքական միեւնոյն սկզբունքներուն և պայմաններուն, այսինքն Հայաստանի հայութիւնը և Հայ. Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան Մայր Աթոռը, ուղեն չուղեն ենթարկուած են անկրօն պետութեան մը կարգականոնին:

Կ. Պոլսի Հայ Պատրիարքութիւնը, որ դարերէ ի վեր դարձած էր վարչական կեդրոն մը Թիւրքիոյ հայ եկեղեցւոյն համար, այժմ ամփոփուած է հին մայրաքաղաքի սահմաններուն մէջ, պահելով սիրաբու մէջ իր նախկին կազմակերպութեան և գործունէութեան հմայքը միայն:

Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը, որ իր չրջանակին մէջ իր պարտքը կատարելով հանդերձ, պահեստի ոյժ մըն ալ կը ներկայացնէր եկեղեցւոյ նուիրապետական կարգին մէջ, իր բոլոր գիւրութիւնները կորսնցնելէ ետքը, այսօր կը վայելէ Սիւրիոյ ասպնջականութիւնն ու ազատութիւնը՝ վերակազմուելու համար տարազիր հայութեան բիւրաւոր զաւակներուն ծոցը:

Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութիւնը, որ միշտ մեկուսի դիրք մը ունեցած է մեր եկեղեցւոյ նուիրապետութեան մէջ, իբրեւ զուտ կրօնական կեդրոն մը Հայ. Եկեղեցւոյ այս ոչ-հայ միջավայրին մէջ, պահելով միշտ նախանձելի դիրք մը հանդէպ յարանուանական մրցանքներու, աշխարհաւեր մեծ պատերազմէն ետքը,

շնորհիւ իր վայելած քաղաքական բացառիկ պայմաններուն, հայ ժողովուրդի համար եղաւ յոյսի և ակոփանքի ամբողջ մը, ուր անվիթար կը պահուին մայրենի եկեղեցւոյ ոգին և աւանդութիւնները, ուր կը պատրաստուինոր հոգեւորականութիւնը, ուր հայ մամուլը կ'արդիւնաւորէ իր խաղաղ աշխատանքը, հնարաւոր պայմաններու մէջ, զերծ քաղաքական ճնշումներէ և պետական պըրկումներէ:

Իսկ գաղթավայրերը — Ահա՛ մտահոգութեան կեդրոնը մեզ համար: Հայ ժողովուրդին մեծամասնութիւնը այսօր կը գտնուի Հայաստանէն դուրս, և ինչպէս ըսինք, սփռուած հեռաւոր կէտերու վրայ, ստեղծուած է հայկական նոր սփիւռք մը (Diaspora), որ մեծ կշիռ ունի Հայ-եկեղեցւոյ գոյութեան կողմէն, որովհետեւ այդ օտար միջավայրերու մէջ հայ գաղութը կը ներկայանայ իր եկեղեցիով, և հայը իր եկեղեցիով է որ կը պահէ իր ազգային և կրօնական նկարագիրը: Բայց գաղթավայրերու մէջ վտանգուած է հայուն գոյութիւնը, տիրող քաղաքակրթութեան ազդեցութեան և ընկլուզիչ կամ ձուլիչ պայմաններու ճնշումին համեմատ. այնպէս որ ժամանակի խնդիր մըն է պարզապէս հայ գաղութներուն կորուստը: Աւելորդ է կրկնել հոս և յիշեցնել Լեհաստանի հայ գաղութին և նմաններուն օրինակները:

Նկատի առնելով այս տխուր հեռանկարը, հայ գաղութներու մէջ գործող մամուլը կը յուզէ կազմակերպութեան խնդիրը: Պէտք է կազմակերպել հայ գաղութները, որպէսզի հնար եղածին չափ եթէ ոչ խափանուի ձուլումի վտանգը, այլ գոնէ հեռացուի: Եւ կազմակերպութեան համար կ'առաջարկուի համագաղութային մարմին մը կամ մարմիններ, որոնք պիտի խորհին և պիտի կանոնադրեն հայերը հայ պահելու միջոցները գաղթավայրերու մէջ: Այդ միջոցներէն մէկն է անշուշտ հայ դպրոցը. վասն զի գաղթավայրներու մէջ ծնող և հասնող սերունդը եթէ չխօսի իր մայրենի լեզուն, եթէ իր մայրենի լեզուով չգրէ և չկարդայ իր ազգային պատմութիւնը, ևայլն, չի կրնար հայ մնալ, ո՛րչափ ալ կրէ իր վրայ հայկական անուն մը, զոյգ օտարին, ո՛րչափ ալ իր երակներուն մէջ գեռ չըջնալ ըրած ըլլայ հայ արիւնը: Եւ դպրոցի կարեւորութիւնը այնքան կը շեշտուի որ նոյն իսկ երկրորդական հայ դպրոցներու և գոլէճներու վրայ կը մտածեն, և ձեռնարկներ կ'ընեն այդ մասին, որոնք անշուշտ խանգավառիչ են և արժանի ծափերու, բայց թէ իրօք գաղթավայրերու հայութիւնը հայ պահելու համար իսկապէս գործնական կազմակերպութիւնը ո՛րն է և ի՞նչ միջոցներ կարելի է ձեռք առնել հայ դպրոցի ծրագիրը իրագործելու համար, այս մասին կ'ուզէինք յայտնել մեր կարծիքը:

Գաղթավայրերու մէջ կարելի է հայերը դիւրութեամբ հաւաքել և կազմակերպել իրենց Մայրենի եկեղեցւոյն շուրջ: Գարաւոր հաստատութիւն մը և փառաւոր կազմակերպութիւն մըն է արդէն հայու եկեղեցին: Եւ գաղթավայրերու մէջ եկեղեցիներ չ'ընելու, եկեղեցիներ գնելու շարժումը ինքնին այնպիսի ապացոյց մըն է որ կարելի չէ արհամարհել զայն: Եւ ինչպէս որ ուրիշ առիթով ըսած ենք, այս անգամ ալ կը յայտարարենք թէ քաջաւերական երևոյթ մըն է գաղթավայրերու մէջ սեփական եկեղեցիներ ունենալու շարժումը: Ուե՛ գաղութի մէջ երբ կայ հայ եկեղեցի, հո՛ն կ'ապրի հայութիւնը, բաւական է որ եկեղեցին կազմակերպուի տեղական պահանջներու համաձայն

և ժողովուրդը հոն չնչէ իր ազգային եկեղեցւոյ աւանդութիւնները և ոգևորութիւն իր մայրենի եկեղեցիին ներշնչումներով :

Անուրանալի է որ հայ մամուլը մեծ ազդակ մըն է գաղթավայրերու մէջ հայ լեզուն և հայ զգացումները վառ պահելու համար, ինչ ալ եղած ըլլայ ատոնց ուղղութիւնը, հերիք է որ կարգալ և խօսել կուտան հայերէնը. բայց այդ արժէքաւոր նպաստը քիչ է և չընդգրկեր բովանդակ հայութիւնը :

Հայ եկեղեցւոյ կից հայ դպրոցն ալ անառակելի պէտք մըն է գաղութներու հայութիւնը պահպանելու համար : Հայախօս սերունդը անցնելու վրայ է. մատաղ սերունդը թէև կ'աճի ու կը մեծնայ հայ տան մէջ, բայց չի կրնար հայ ապրիլ, եթէ հայացի սնունդ մը չառնէ իր սրտին ու մաքին համար : Իսկ հայացի սնունդը հայ դպրոցը միայն կրնայ մատակարարել : Եւ հայ դպրոցը ըսելով կը հասկնանք ոչ թէ մանկապարտէզներ և ծագկոցներ միայն, այլ շէնք շնորհք նախակրթութիւն տուող դպրոցներ : Երբ կրնանք տալ հայացի մաքուր նախակրթութիւն մը մատաղ սերունդին Ամերիկայի և Եւրոպայի ունէ մէկ կողմը, անկարելի է որ այդ սերունդը հայ չապրի : Յորչափ մեր դրամական ոյժը առատ չէ, պէտք չէ ձգտիլ աւելիին. այսինքն երկրորդական վարժարաններու և գոլէճներու. որովհետև կրնանք վստահ ըլլալ որ հայացի նախակրթութեամբ սպառազինուած երիտասարդ մը կրնայ իր բարձրագոյն ուսումները առնել ամերիկեան կամ եւրոպական երկրորդական վարժարաններու կամ գոլէճներու մէջ առանց կորսնցնելու իր հայութիւնը : Այս դրութիւնը մեր գաղթավայրերու մէջ գործնական մեծ առաւելութիւններ ունի թէ՛ անտեսական ոյժի և թէ՛ քաղաքացիութեան կողմէն : Վասն զի մենք ինչ ալ ընենք, չենք կրնար Եւրոպայի և Ամերիկայի պետական դպրոցներուն հետ մրցիլ, և իմաստութիւն չէ, զգացումներէ տարուելով, երկրորդական վարժարաններ ստեղծել. յետոյ՝ ունէ գաղթավայրի մէջ հաւատարմութեան և ճշմարիտ քաղաքացիութեան պարտք մըն կրթութիւն երկրին տիրող օրէնքներուն համաձայն :

Եթէ մենք հարուստ ժողովուրդ մը ըլլայինք, շատ հոգ պիտի չընէինք հայ երկրորդական վարժարաններու և հայ գոլէճներու ծախքերու մասին : Մեզի համար էականը և կարևորը հայուն հայ պահուիլն է գաղթավայրերու մէջ, և ասոր համար բառական Հայ եկեղեցին և հայ նախակրթութիւն մը :

Եթէ հայ դպրութներու մէջ կազմակերպութեան հիմ պիտի չըլլան Հայ եկեղեցին և հայ նախակրթութիւնը, միւս բոլոր ծրագիրներ և բաղձանքներ երազի մը հաճոյքը միայն պիտի տան տարբեր խորհողներուն : Առանց հայ նախակրթութեան գաղթավայրերու բոլոր եկեղեցիները պիտի մնան պարզ շէնքեր, մինչև որ հին սերունդը, որ ընաշխարհի շունչով և աւանդութիւններով կ'ոգևորուի, անցնի երթալ : Իսկ առանց Հայ եկեղեցւոյ կարելի չէ հայութիւնը պահել ունէ գաղթավայրի մէջ : Այս պատճառաւ է որ կ'ըսենք թէ հայ գաղութներու կազմակերպութիւնը պէտք է կատարուի Հայ եկեղեցիի շուրջ :

Ամերիկայի և Եւրոպայի հայ գաղութներու լինելու չլինելու խնդիրը կախուած է Հայ եկեղեցիէն և հայ նախակրթութենէն :

Հայ գաղութներու վրայ խօսելու ատեն պէտք է նկատի առնել անոնց երկու տարբեր միջավայրերը, այսինքն՝ քրիստոնեայ և ոչ-քրիստոնեայ միջավայրերը :

Եւրոպայի և Ամերիկայի հայ գաղութները, քրիստոնեայ միջավայրերու մէջ, բարձր քաղաքակրթութեան ազդակներուն ներքե, դիւրութեամբ պիտի ձուլուին և ընկլուղուին քաղաքացիութեան վիթխարի հալոցին մէջ, և միայն հայ. եկեղեցին է որ պիտի կրնայ պահել հայ գաղութներուն ազգային դի-
ժերը, շնորհիւ կրօնքի և եկեղեցիներու վայելած ազատութեան: Անոր համար Եւրոպայի և Ամերիկայի հայ գաղութները պարտաւոր են ամէն զոհողութեամբ կարեւորութիւն ընծայել իրեն մայրենի եկեղեցիներուն կազմակերպութեան և հայացի նախակրթութեան: Ամերիկայի կաթոլիկ եկեղեցին իսկ այս կերպով կաթոլիկ կը պահէ իր ժողովուրդը. քանի որ դպրոցները պետական են Ամե-
րիկայի մէջ և կրօնք չի դաստիարակուի դպրոցներու մէջ, կաթոլիկ եկեղեցին իր ծիսական դպրոցներն ունի որոնք նոյն մակարդակի վրայ են պետական դպրոցներու հետ, և այդ դպրոցներու մէջ է որ կուտայ կրօնական կրթու-
թիւնը իր զաւակներուն:

Ոչ-քրիստոնեայ միջավայրերու մէջ ձուլում, կորուստ չկայ հայ ժողովուր-
դի համար, որովհետեւ հոն քաղաքակրթութիւն և կրօնք բոլորովին տար-
բեր են մերիններէն: Զոր օրինակ, նկատի առէք հայ գաղութներուն վի-
ճակը այն երկիրներու մէջ, որ կը տարածուին Նեղոսէն մինչև Տիգրիս:
Աւելի անգին, գիտեցէք նաև Պարսկաստանի Հայոց վիճակը: Այսպիսի միջա-
վայրերու մէջ, հայը հայ կը մնայ ամէն կերպով: Միակ դժբախտութիւնը որ
այս երկիրներու մէջ գոյութիւն ունի, մարդոստական ուռկանն է այն, որ,
հիմակուան պայմաններու մէջ, չքաւորութեան և կարօտութեան զոհերով կը
լեցուի:

Ոչ-քրիստոնեայ միջավայրերու հայութեան համար ալ անհրաժեշտ է կրօ-
նական զօրաւոր կազմակերպութիւն Մայրենի եկեղեցւոյ միջոցաւ և զօրաւոր
նախակրթութիւն: Վասն զի, շեշտենք անգամ մըն ալ թէ զօրաւոր նախակրթ-
թութեամբ օժտուած հայ երիտասարդութիւնը, կրնայ իր բարձրագոյն ու-
սումները առնել ամերիկեան և եւրոպական գոյէճներու և համալսարաններու
մէջ: Արդէն ուէ ժողովուրդի հանրային կրթութեան համար անհրաժեշտը նա-
խակրթութիւնն է: Քաղաքացին կը պատրաստուի նախակրթութեամբ, Գոյէճ-
ներ և համալսարաններ կարեւոր են, բայց ոչ հրաժայական:

Հայացի զօրաւոր նախակրթութեան համար, սակայն, անհրաժեշտ է լաւ
կազմակերպուած ծրագիր և պատրաստուած ուսուցիչներ: Անոր երկուքն ալ
կը պակսին ոչ-քրիստոնեայ միջավայրերու մէջ: Տարագիր ժողովուրդը, ինչպէս
կ'ըսեն, իր հացէն կը կտրէ և կուտայ դպրոցի համար, բայց ասիկա բաւական
չէ. պէտքը շատ է, իսկ լաւ կազմակերպուած ծրագիր դրամով միայն կրնայ
գործադրուիլ: Համեմատաբար շատ մեծ է թիւը այն մանուկներուն և պա-
տաններուն որ դպրոց չեն տեսներ չքաւորութեան պատճառով քան թէ ա-
նոնց թիւը, որ այս ու այն կերպով դպրոց կ'երթան:

Ոչ-քրիստոնեայ միջավայրերու հայ գաղութներուն դպրոցները լիովին
կրնան տալ զօրաւոր կրթութիւն մը, կրօնականն ալ մէջն ըլլալով, հերիք է
որ դրամական ոյժը ստեղծուի ներսէն և դուրսէն և կազմակերպուի:

Հայ. եկեղեցւոյն համար զօրաւոր թիկունք մըն է հայ դպրոցը ինչպէս
բոլոր գաղթավայրերու, նոյնպէս ոչ-քրիստոնեայ միջավայրերու մէջ:

Կը մնայ հայ ուսուցիչներու պատրաստութեան խնդիրը: Կարելի է այդ խնդիրն ալ լուծել եթէ երկու հաստատութիւններ, որոնք ապահովուած հիմնադրամներ ունին, տեղ մը տան իրենց ծրագրին մէջ Ուսուցչանոցի մը: Այդ հաստատութիւններէն մէկն է Մեղրոնեանը՝ Կիպրոսի մէջ, իսկ միւսը՝ Գաւա-կէօքեան Տունը Ֆուսայի մէջ, Այս երկու հաստատութիւններն ալ կարելի է որ մինչև վերջը որբերով զբաղին և որբերու արհեստ սարվեցնելու պէտքը զգան: Մեղրոնեան հաստատութիւնը մանաւանդ կրնայ, իր ծախքերուն մէկ մասը յատկացնել Ուսուցչանոց մը պահելու: Ասիկա այնպիսի պէտք մըն է հայ ժողովուրդին համար, որուն վրայ խորհելու են թէ՛ Հ. Բ. Ը. Միութեան կեդ-րոնը և թէ՛ Մեղրոնեան Բարերարը:

Վերջապէս Հայ եկեղեցւոյ վիճակը, ըստ զաղթավայրերու մէջ, որպէս զի կարենայ բարսքիլ, եթէ ուղէք ըսենք նաև բարեկարգուիլ, և շարունակէ կատարել իր պատմական դերը Հայ ժողովուրդը հայ պահելու գործին մէջ, պէտք է որ Հայ երիտասարդութիւնը օժտուի հայացի զօրաւոր նախակրթու-թեամբ մը:

ԿՐՈՆԱԿԱՆ (ԴԱՍԵՐ ԱԻԵՏԱՐԱՆԷՆ)

ՍՐՏԻ ՍՐԲՈՒԹԻՒՆԸ

— «Եւանջիլ ալնոցիկ որ սուրբ են
սրսիւք, զի նոքա զԱստուած ճեպեմ».
(ՄՏՔ. Ե. 8.)

Վեցերորդ Եւանջիլն կ'ուզուի անոնց որ սուրբ են սրսիւք: Իննեակ Եւանջիլներուն ամենէն խորհրդաւորն է ասիկա, որովհե-տե սրտի սրբութիւնը պայման կը դրուի Աստուածը տեսնելու դէմ յանդիման: Եւ ո՞ր հաւատացեալն է ան որ չփափաքիր տեսնել Աստուածը, որու յայտնութեան մասին այնքան բաներ կը խօսուի և կը պատմուի Սուրբգիրքի մէջ, սուրբ հայրե-րու մեկնութիւններուն և ազօթքներուն մէջ, սուրբերու և ճգնաւորներու կեանքին և փորձառութիւններուն մէջ:

Իսկ աստուածաբանները: Օ՛հ, ահա-լի է անոնց աշխատանքը: Հատորներ լի-ցուցած են ապացուցանելու համար Աս-տուծոյ գոյութիւնը, անոր գործերը, ստու-րագիւղները, և Աստուածաբանութիւնը վե-րածած են սխալեմտոյի գիտութեան մը, այլապէս ճիշդերով, որոնց մէջ պատմու-թիւնը, փիլիսոփայութիւնը, կրօններու

գիտութիւնը իրարու ձեռք տուած են, գիտնօքէն ցոյց տալու համար թէ ո՞վ է կամ ի՞նչ է Աստուած, ո՞ր է, ի՞նչպէս կը գործէ, և այլն: Մենք տարիներ կը նուի-րենք այս գիտութիւնը սորվեցնելու հա-մար մեր աշակերտներուն: Բայց Աւետա-բանը, զարմանալի չէ, երկու խօսքով, կը վերջացնէ իր ըսելիքը: Այնքան պարզ է Աւետարանին Աստուածաբանութիւնը. իր-բև թէ ըսէր, կ'ուզէ՞ք Աստուածը ճանչ-նալ, կը փափաքի՞ք տեսնել զինքը և խօ-սիլ Անոր հետ, — լա՛ւ. սուրբ սիրտը բա-ւական է ձեր փափաքին հասնելու հա-մար: Ուրիշ խօսքով Աւետարանը Բարոյա-կան Աստուածաբանութեան ամբողջ դա-սքնթացքը կը խտացնէ այդ երկու բառին մէջ:

Երբ Լերան Քարոզին մէջ կ'ըսուի թէ երանի՛ անոնց որ մաքուր (սուրբ) սիրտ մը ունին, որովհետեւ անոնք պիտի տեսնեն Աստուածը, քիչ մը անդին ալ կը վճռուի թէ «ԶԱստուած ոչ ոք ետես երբեք, բայց միաձինն Որդի որ է ի ծոց Հօր, նա պատ-մեաց» (Յովն. Ա. 18): Հակասութեան մը առջև չէ որ կը դառնուինք: Ի հարկէ, երբ գիտենք թէ Աստուած հոգի է, և հոգե-կան ճշմարիտ երկրպագութեամբ միայն կարելի է հաղորդակցիլ Անոր հետ, այն